

ПІДСТАВИ ЗАСТОСУВАННЯ ОРГАНАМИ ДАІ ЗАХОДІВ ПРИПИНЕННЯ СПЕЦІАЛЬНОГО ПРИЗНАЧЕННЯ

Заходи припинення спеціального призначення становлять самостійну групу заходів припинення, що пояснюється їх винятковістю, екстраординарністю. Вони запроваджуються лише тоді, коли вичерпані усі інші можливі засоби припинення триваючого правопорушення. Як відзначає Д.М. Бахрах, спеціальні засоби припинення застосовуються лише до громадян, порушують фізичну недоторканність особи [1, с.262]. Зрозуміло, що за таких умов важливим є не завдання суттєвої шкоди здоров'ю громадянина, а встановлення у кожному конкретному випадку інтенсивності застосування спеціального заходу виходячи із характеру правопорушення і можливості завдання ним більш значимої шкоди. У зв'язку з цим важливим є закріплення на нормативному рівні порядку запровадження того чи іншого заходу спеціального призначення, чітких критеріїв для його застосування. Крім того, однією з проблем є й те, що чинне законодавство, що стосується діяльності органів міліції по застосуванню спеціальних засобів, і досі не приведено у відповідність з нормами міжнародного права – Кодексом поведінки посадових осіб у підтриманні правопорядку, основними принципами застосування сили і вогнепальної зброї посадовими особами по підтриманню правопорядку (прийняті Восьмим Конгресом ООН, 1990 р.) [2]. Зокрема, ст.12 Закону України «Про міліцію» – «Умови і межі застосування заходів фізичного впливу, спеціальних засобів і вогнепальної зброї» і досі не закріплює основних принципів застосування сили і вогнепальної зброї працівниками міліції. У відповідності зі ст. 5 Загальних положень Основних принципів ООН посадові особи у всіх випадках, коли застосування сили і вогнепальної зброї неминуче: а) проявляють стриманість і діють виходячи із серйозності правопорушення і тієї законної мети, яка повинна бути досягнута; б) зводять до мінімуму можливість завдання шкоди і нанесення поранень, охороняють людське життя; в) забезпечують надання медичної і іншої допомоги усім пораненим чи потерпілим особам у найбільш короткі строки; г) забезпечують, щоб родичі, близькі та друзі поранених чи потерпілих осіб повідомлялись у як можна коротший час. На наш погляд, доцільно доповнити цими положеннями ст. 12 Закону України «Про міліцію» або прийняти окрему статтю (наприклад, ст.12¹) з назвою «Основні принципи застосування сили, спеціальних заходів і вогнепальної зброї працівниками міліції». Нарешті, необхідно доповнити ст.12 Закону «Про міліцію» і положенням, що застосування сили і вогнепальної зброї здійснюється при належному дотриманні прав особи, які закріплені у Розділі II Конституції України, відповідних міжнародно-правових актах (Загальна декларація прав людини, Міжнародний пакт про цивільні та політичні права).

В цілому слід зазначити, що питання застосування спеціальних засобів працівниками ДАІ є недостатньо дослідженим у науці адміністративного права. Переважним чином, це відбулось тому, що тривалий час у радянській юридичній науці такі дослідження проводились під грифом «таємно»,

або розповсюджувались переважно в системі підготовки кадрів для органів МВС. У наш час ці питання розглядаються у працях О.М.Бандурки [3, с.57–59], В.І.Масленіцина [4, с.263–267], Ф.Д.Фіночки [5, с.138–139] та ін. Аналіз нормативно-правових актів свідчить, що підстави застосування спеціальних заходів припинення, у цілому, визначені у чинному законодавстві – це розділ III Закону України «Про міліцію»; Правила застосування спеціальних засобів при охороні громадського порядку, затверджені постановою Ради Міністрів УРСР 27 лютого 1991 р. № 49 (з відповідними змінами) [6] та ряд відомчих наказів МВС.

Повноваження працівників ДАІ по застосуванню заходів припинення спеціального призначення визначені у п. 8 ст. 5 Положення про державну автомобільну інспекцію МВС, затвердженого Постановою КМУ 14 квітня 1997 р.; у п. 25.10. Інструкції по організації чергової частини Державтоінспекції, що затверджена Наказом МВС 19 серпня 1993 р.; у розділі 2 Типових рекомендацій щодо поліпшення взаємовідносин міліції з учасниками дорожнього руху.

Опрацювання зазначених нормативних актів свідчить, що підставами до застосування спеціальних заходів є такі умови, коли використано і не дали бажаних результатів усі інші форми попереднього впливу на правопорушників. Вони також застосовуються з метою захисту життя і здоров'я громадян і працівників міліції. Працівниками ДАІ спеціальні заходи застосовуються в цілому у таких випадках: – для захисту громадян і самозахисту працівника міліції від нападу та інших дій, що створюють загрозу їхньому життю або здоров'ю; – для припинення групових порушень громадського порядку; – для відбиття нападу на будівлі, приміщення, споруди і транспортні засоби; – для затримання і доставлення до чергової частини осіб, які вчинили правопорушення і чинять опір працівником міліції або якщо є підстави вважати, що вони можуть вчинити втечу чи завдати шкоду оточуючим або собі; – для припинення дій, що паралізують роботу автомобільного транспорту, посягають на громадський спокій, життя і здоров'я людей; – у невідкладних випадках у разі захоплення заручників. Крім того, нормативно-правові акти розрізняють і окремі підстави для застосування певних спеціальних засобів (наприклад, вогнепальної зброї). Так, ст. 16 Закону «Про міліцію» передбачає, що працівник міліції може застосувати вогнепальну зброю для припинення спроби наблизитись до нього особи, що озброєна, або доторкнутися до зброї. Вогнепальна зброя може застосовуватись працівником міліції для зупинки транспортного засобу шляхом його пошкодження, якщо водій своїми діями створює загрозу життю і здоров'ю громадян або працівника ДАІ (ст. 15 Закону «Про міліцію»).

У цілому законодавство розрізняє три види заходів припинення спеціального призначення: – заходи фізичного впливу; – спеціальні засоби; – вогнепальна зброя. Вбачається доцільним розглянути більш детально підстави і порядок застосування окремо кожного з видів цих заходів.

Заходи фізичного впливу. Можливість їх застосування передбачена ст. 13 Закону України «Про міліцію». Вони полягають у вчиненні працівником міліції активних дій, направлених на подолання опору правопорушни-

ка. припинення вчинення порушень закону, якщо за допомогою інших засобів не можливо забезпечити виконання обов'язків представника влади. Аналіз законодавства свідчить, що фізичний вплив полягає у застосуванні фізичної сили. прийомів самбо і рукопашного бою. До заходів фізичного впливу, на наш погляд, слід віднести і зв'язування, оскільки воно не передбачає застосування спеціальних засобів, що надані працівникові міліції.

Працівниками ДАІ застосовується весь комплекс названих засобів фізичного впливу. Однак у нормативно-правових актах, які стосуються діяльності ДАІ («Положення про Державну автомобільну інспекцію», Інструкція по організації чергової частини Державтоінспекції тощо) не передбачений порядок і підстави їх застосування. Цю прогалину необхідно усунути (наприклад, шляхом прийняття окремих інструкцій). В той же час у Інструкції по організації роботи чергової частини міського, районного відділу (управління) внутрішніх справ, лінійного відділу (відділення) внутрішніх справ на транспорті, міського, селищного відділу (відділення) міліції передбачений перелік ситуацій, коли міліція застосовує прийоми самбо та рукопашного бою.

Вони застосовуються в залежності від ситуації, яка склалася, а також від рівня фізичної підготовки співробітника міліції у таких випадках: 1) для захисту від нападу хуліганів та інших осіб, що загрожують життю і здоров'ю громадян або працівників міліції; 2) для затримання злочинця, що чинить опір; 3) у разі фізичного опору при законному проведенні огляду або вилучення речових доказів.

Зв'язування, як вид фізичного примусу, застосовується для припинення буйства та безчинства затриманих, доставлених, коли іншими заходами припинити ці дії неможливо, а також при затриманні злочинців, коли є підстави боятися, що вони намагатимуться скоїти втечу або напад на працівника міліції чи громадян. Воно полягає у зв'язуванні рук і ніг у положенні позаду.

Спеціальні засоби – це технічні пристрої, головним призначенням яких є здійснення впливу на правопорушника, транспортні засоби чи речі з метою припинення правопорушення, захисту життя і здоров'я працівників міліції і громадян. Підстави, порядок застосування, а також види спеціальних засобів встановлено у ст. 14 Закону України «Про міліцію» і Правилами застосування спеціальних засобів при охороні громадського порядку в Україні, затвердженими постановою Ради Міністрів УРСР від 27 лютого 1991 року.

Хоча законодавство, що стосується діяльності ДАІ, не передбачає, які види спеціальних засобів використовуються при здійсненні нагляду за дорожнім рухом, практика свідчить, що це, передусім – наручники, балончики з препаратами сльозоточивої та дратівної дії, газові пістолети, спеціальні транспортні засоби, пристрій для примусової зупинки автотранспорту «Еж-М». Але сказане не виключає можливості в надзвичайних випадках використання і інших спеціальних засобів, що мають у розпорядженні міліції.

Наручники працівниками ДАІ застосовуються у випадку бешкетування і безчинства затриманих осіб (п.25.10 Інструкції по організації роботи чергової частини Державтоінспекції). Безперервне тримання в наручниках

допускається не більш як на дві години, після чого вони знімаються на час до 15 хвилин.

Більш детально врегульовано правила застосування пристроїв для примусової зупинки автотранспорту. Настанова по дорожньо-патрульній службі передбачає, що вони використовуються у випадках, коли є дані, що транспортний засіб використовується із злочинною метою або викрадений: перебуває під керуванням водія, який зник з місця дорожньо-транспортної пригоди, причетним до якої він є; якщо водій не виконує вимоги працівників ДАІ про зупинку.

Для примусової зупинки автотранспорту міліція може використовувати не тільки спеціальні пристрої типу «Еж-М», а й інші технічні засоби – шлагбауми, важку техніку тощо. Пристрої типу «Еж-М» використовуються лише в крайніх випадках, що пояснюється ще й тим, що законодавство для примусової зупинки транспортного засобу дозволяє використовувати вогнепальну зброю.

Вид спеціального засобу, час початку та інтенсивність його застосування визначаються з урахуванням обстановки, яка склалася, характеру правопорушення і особи порушника. Рішення про застосування спеціальних засобів приймає посадова особа, відповідальна за забезпечення громадського порядку на автошляхах або керівник конкретної операції.

Вогнепальна зброя – це пристрої, що призначені для ураження цілі, у яких куля приводиться у дію силою газів, які утворюються при згоранні вибухових речовин.

Працівники ДАІ можуть використовувати вогнепальну зброю лише як крайній захід і лише у випадках, визначених у ст. 15 Закону України «Про міліцію».

Перелік дозволених випадків застосування вогнепальної зброї є виключний і розширеному тлумаченню не підлягає. Закон вимагає, щоб перед застосуванням вогнепальної зброї було зроблено попередження про намір її використання, якщо дозволяють обставини.

У додатку № 2 до Типових рекомендацій щодо поліпшення взаємодій міліції з учасниками дорожнього руху та власниками транспортних засобів спеціально передбачено порядок забезпечення особистої безпеки працівника міліції під час проведення перевірки транспортних засобів на лінії, якщо водій і (або) пасажери підозрюються у вчиненні правопорушення чи злочину.

Під час перевірки транспортного засобу працівник міліції повинен вибрати позицію, яка має дозволяти йому одночасно слухати водія, здійснювати заходи власної безпеки, контролювати дорожній рух і не заважати йому.

У разі загострення ситуації працівникові міліції рекомендується пересунути кобуру ближче до пряжки ремня, розстебнути її, зняти пістолет із запобіжника. У цьому випадку другий працівник міліції (страхуючий), якщо він вважає, що в обстановці, яка складається, можуть виникнути обставини для застосування вогнепальної зброї, має право оголосити свій табельний пістолет і привести його у готовність.

За всіх обставин, використовуючи будь-яку нагоду, треба намагатися змусити водія вийти з транспортного засобу, що перевіряється, і запропонувати йому відійти на узбіччя проїжджої частини, пояснюючи це необхідністю дотримання безпеки дорожнього руху. Приводом до цього може бути необхідність усунення дрібних несправностей, начебто виявлених працівником міліції (перевірка несправностей задніх світлових приладів, наявності знака аварійної зупинки, вогнегасника, очищення від бруду номерного знака тощо). Якщо водій вийшов з автомобіля, працівник міліції повинен триматися від нього на відстані не ближче 1–1,5 метра обличчям до проїжджої частини. Водій замість документів може достати з кишені зброю і буде прагнути застосувати її. Тому працівнику міліції рекомендується стояти збоку тієї руки, якої водій дістає документи. Подані документи не слід брати рукою, якою при нагоді треба буде дістати зброю.

Порядок видачі, постійного зберігання і носіння вогнепальної зброї, боєприпасів і спеціальних засобів працівниками міліції, у тому числі і працівниками ДАІ, врегульовано у відповідній Інструкції, що затверджена Наказом МВС України № 60 від 25.01.1995 року.

До вогнепальної зброї, яка видається для постійного зберігання і носіння працівником міліції, відносяться пістолети, які закріплюються за ними згідно з таблицями належності в порядку, встановленому МВС України. Одночасно з видачею табельної вогнепальної зброї та спеціальних засобів працівнику видається відповідне снаряження для їх відкритого чи прихованого носіння, а також приладдя для догляду за матеріальною частиною.

У відповідності з положеннями ст.2 Основних принципів застосування сили і вогнепальної зброї посадовими особами під час підтримання правопорядку, що прийняті на Восьмому Конгресі ООН 1990 року, урядам і правоохоронним органам країн рекомендовано розробляти як можна більший арсенал засобів, що забезпечують підтримання правопорядку, видів зброї і боєприпасів, які не призводять до смерті та поранень. Це стосується передусім розробки нових видів спеціальних засобів та зброї нейтралізуючої дії, про що держави члени ООН повинні інформувати Генерального секретаря ООН кожні п'ять років починаючи з 1992 року. Слід висловитись за найкоріше запровадження нових видів зазначених засобів у практику діяльності органів МВС України, необхідність використання найкращих світових розробок у цій галузі.

Особливо слід відмітити той факт, що чинне законодавство України не встановлює ефективних процедур розгляду рапортів працівників міліції про застосування заходів припинення спеціального призначення. Зокрема, ч.5 ст.12 Закону України «Про міліцію» говорить лише про те, що «про застосування фізичної сили, спеціальних засобів примусу працівник міліції рапортом доводить до відома безпосереднього начальника»; а ч.6 ст.12 додатково передбачає, що про поранення або смерть, які сталися внаслідок застосування фізичного впливу і спеціальних засобів, а також про всі випадки застосування зброї працівник міліції повідомляє начальникові із сповіщенням прокурора. Міжнародно-правові норми (ст.22 Основних принципів

застосування сили і вогнепальної зброї) вимагають наявності у національному законодавстві чітких процедур судового розгляду спорів, що виникають при застосуванні заходів припинення спеціального призначення. На наш погляд, розгляд спорів по застосуванню спеціальних засобів і вогнепальної зброї має здійснюватись лише в судовому порядку. Такі спори можуть бути віднесені до компетенції адміністративних судів, створення яких передбачено Законом України «Про внесення змін до Закону України «Про судоустрій України» від 21.06.2001 р. [Див.: 7]. Процедури розгляду таких справ мають бути закріплені у Адміністративно-процесуальному кодексі України. При цьому досить важливим є закріплення гарантій для осіб, до яких була застосована сила і вогнепальна зброя, щодо участі у цьому процесі як самостійно, так і за допомогою законних представників, адвоката.

Список літератури: 1. Бахрах Д.Н. Административное право: Учебник. М., 1996. 2. Права людини і професійні стандарти для працівників міліції та пенітенціарних установ в документах міжнародних організацій. Амстердам К., 1996. 3. Бандурка А.М. Мери административного пресечення, применяемые милицией // Сборник кр. тезисов докладов и науч. сообщ. научи.-практ. конференции по итогам НИР, выполн. проф. – преп. составом УЮА в 1992 г. Х., 1993. 4. Масляничин В.І. Застосування співробітниками міліції спеціальних засобів адміністративного припинення – актуальна проблема сьогодення // Вісник Луганського ін-ту внутр. справ МВС України. Луганськ, 2000. 5. Фіночко Ф.Д. Еволюція поглядів щодо класифікації адміністративного примусу // Правова держава Україна: Проблеми, перспективи розвитку (Матеріали наук.-практ. конф. 9–11 лист. 1995р. м. Харків). Х., 1995. 6. ЗП УРСР. 1991. №3. Ст. 18. 7. Голос України. 2001. 8 липня.

Надійшла до редколегії 24.07.01

М. А. Погорецький

КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВА ОЦІНКА ОПЕРАТИВНО-РОЗШУКОВОЇ ІНФОРМАЦІЇ У СПРАВАХ ПРО ЗЛОЧИНИ ПРОТИ ОСОБИ

Оперативно-розшукова інформація та її кримінально-правова оцінка, як наукові категорії, до прийняття у країнах СНД та Балтії законів про оперативно-розшукову діяльність були предметом дослідження в основному в закритій відомчій літературі КДБ та МВС. Їм присвятили свої праці Д.В.Гребельський, В.Я.Дорохов, С.В.Дьяков, В.П.Жиромський, М.П.Карпушин, І.П.Козаченко, В.А.Лукашов, С.С.Овчинський, Б.С.Тетерин, Є.Шумило та ін.

В теорії оперативно-розшукової діяльності під терміном «інформація» розуміють «дані», «відомості», «факти», «події», «обставини». Але це, на наш погляд, не синоніми. Кожний із указаних термінів має своє темологічне значення.

Гребельський Д.В. розглядав оперативно-розшукову інформацію як «сукупність первинних і вивідних даних про осіб, які причетні до підготовки та вчинення злочину, факти злочинних проявів, стан оперативно-